

Иккинчи жаҳон уруши жаҳон тарихида мисли кўрилмаган даражада катта ва дахшатли, бутун инсоният бошига огир кулфатларни солган уруш бўлди. 1939-йил 1-сентябр куни фашистлар Германияси кўшинларининг Полшага бостириб кириши билан бошланган бу уруш жаҳоннинг 61 мамлакатини, ер шари аҳолисининг 80 фоизини яъни 1,7 млрд. кишини ўз гирдобига тортди. Иккинчи жаҳон урушини йирик давлатлар ўртасидаги ихтилофлар, агрессив кучларнинг дунёга ҳукмрон бўлиш учун интилишлари келтириб чиқарди. Урушни асосий агрессив давлатлар – фашистлар Германияси ва Италияси ҳамда милитаристик Япония бошлади. Улар орасида Германия уюштирувчи, етакчи рўл ўйнади.

Фашизм ўта агрессив, ўта уюшқок сиёсий куч, сиёсий партия сифатида Биринчи жаҳон уруши тугаши биланок Италия ва Германияда вужудга келади. Фашистик кучларни Биринчи жаҳон урушидан норози бўлган, дунёни қайтадан бўлишга ва дунёда ҳукмрон бўлишга интилувчи йирик молия-саноат корхоналари эгалари, ҳарбийлар ҳар томонлама кўллаб-қувватладилар. Фашистлар икки жаҳон уруши ўртасида ўтган 20 йил давомида илдиз отиб, кучайиб боради ва ниҳоят Германия, Италия ва бошқа мамлакатларда сиёсий ҳокимиятни эгалладилар. Германия ва Италия фашистлари ҳарбий-сиёсий иттифок тузиб, бошқа мамлакатларнинг ички ишларига аралаша бошладилар. Шу тарика Гарбда, Шарқда, Ўрта ер денгизида хавфли уруш ўчоқлари вужудга келади.

Фашистлар блоки мамлакатларининг ҳукмрон доиралари ўзларини “насибасиз” қолдирилган деб ҳисоблардилар. Улар Биринчи жаҳон урушидаги мағлубиятдан, унинг натижаларидан норози эдилар. Улар мавжуд халқаро муносабатларни ўзгартириш, дунёни қуролли куч билан қайтадан бўлиш мақсадида урушга тайёрландилар. Уларга Англия, Франция ва АКШдан иборат иккинчи гуруҳ қарама-қарши турарди. Биринчи жаҳон урушида ютиб чиққан бу мамлакатлар эгаллаган ерларини саклаб қолишга, ҳукмрон мавқеини мустаҳкамлашга ва ўз рақобатчиларини янгидан заифлаштиришга интилардилар.

Иккинчи жаҳон урушининг И-даврида – 1939-йил 1-сентябрдан 1941-йил 22-июнгача бўлган даврда фашистлар Германияси Гарбий ва Марказий Европада ҳукмронликни қўлга киритди. Германия ва Италия Европадаги 10 та давлатни – Полша, Чехословакия, Югославия, Белгия, Голландия, Люксембург, Дания, Норвегия, Австрия, Францияни босиб олди. Миллатлар лигаси ҳаракатдан тўхтади. Германия Гарбий Европанинг

харбий, иктисодий ресурсларини қўлга киритгач, 1941-йил 22-июн куни хужум килмаслик тўғрисидаги шартномани бузиб, уруш эълон килмасдан СССРга хоинона хужум бошлади. Фашистларнинг мақсади СССРни босиб олиш, бойлигини талаш, миллионлаб кишиларни кириш ва колганларини кул қилиш эди. Германиянинг СССРга қарши олиб борган уруши характер жихатидан босқинчилик, адолатсиз уруш эди. Германия билан ҳамкорликда унинг иттифокчилари – Италия, Финландия, Венгрия, Руминия, Болгария ҳам СССРга қарши урушга кирдилар.

Совет ҳукумати 22-июн куни урушнинг бошланиши муносабати билан мамлакат халқиға мурожаатнома ишлаб чиқди ва у ўша куни радио орқали эълон қилинди. Бу мурожаатнома халқни галабаға эришиш учун мустаҳкам жипслашишға, уюшқоқлик ва фидокорлик кўрсатишға чақирди. “Бизнинг ишимиз ҳақ иш! Душман тор-мор қелтирилажак! Биз галаба қиламиз!” дейилган эди мурожаатномада.

СССР тарқибига қирган барча республикалар, мухтор округлар, шу жумладан, Ўзбекистон халқлари ҳам уруш гирдобига тортилди. Ўзбекистон халқларнинг бошиға оғир синовлар тушди. Урушнинг бошланганлиги тўғрисидаги шум хабар етиб қелган куниёқ Ўзбекистоннинг барча шаҳарлари ва туманларида, қорхона ва муассасаларида митинглар ва йигилишлар бўлиб ўтди. Ишчилар, хизматчилар, дехқонлар, зиёлилар, талаба ёшлар ўз Ватанларини химоя қилишға, юзма-юз жангларда босқинчиларни тор-мор этиш учун урушға боришға, галабани таъминлаш учун фронт орқасида фидокорона меҳнат қилишға тайёр эканликларини билдирдилар.

1941-йил 23-июн куни ВКП(б) МК Сиёсий бюроси партия ва совет органларини уруш шароитиға мослаб қайта қуриш тўғрисида қарор қабул қилди. Партия ва совет ҳукуматининг харбий ҳолат тўғрисида, харбий хизматға мажбур бўлган кишиларни қизил армияға сафарбар этиш тўғрисида, қурол-аслаҳа ишлаб чиқариш бўйича сафарбарлик режасини жорий этиш тўғрисида қарорлари қабул қилинди. СССР Халқ Комиссарлари Совети ва ВКП(б) МК 29-июнда мамлакат ҳаётини уруш талабларига мослаб қайта қуриш дастурини – фронт ёни вилоятларининг партия ва совет ташкилотларига ёъл-ёъриқларини тасдиқлади ва тегишли ташкилотларға юборди. Ёъл-ёъриқларда жангчилардан хар бир қарич ер учун қаттиқ жанг қилишни, мардлик ва жасорат кўрсатишни, партия ва совет ташкилотларидан ҳаракатдаги армияға хар томонлама ёрдам беришни уюштириш, қурол-яроғ, ўқ-дори, танқлар ва самолётлар ишлаб чиқаришни бутун қоралар билан қўпайтириш талаб қилинган эди. Фронт орқасини мустаҳкамлаш, қорхоналарнинг янада қучлироқ ишлашларини таъминлаш вазифалари қўйилди. “Хамма нарса фронт учун! Хамма нарса галаба учун!” – ёъл-ёъриқнинг асосий талаби, кўрсатмаси ана шундай эди.

Мамлакатда ҳокимият, иктисодиёт, сиёсий ва харбий ҳаётға раҳбарлик қилиш 1941-йил 30-июнда Сталин бошчилигида тузилган Давлат Мудофаа Қўмитаси (ДМК) қўлида тўлиқ равишда тўпланди. Унинг қарорларини, кўрсатмаларини бажариш хамма ташкилотлар учун мажбурий эди. Харбий ҳаракатларни бошқарувчи Олий Бош Қўмондонлик қароргоҳи тузилди ва Сталин СССР Қуролли қучларининг Олий Бош қўмондони хамда Мудофаа Халқ комиссари қилиб тайинланди. Совет раҳбарияти томонидан қўрилган бу тадбирларнинг ижроси ҳаётнинг барча соҳаларини харбий изға туширди, мамлакатни ягона харбий лагерға айлантирди.

Ўзбекистонликлар фронтға отландилар. Урушнинг биринчи ойидаёқ харбий

комиссарликларга 32 мингдан кўп ишчилар, хизматчилар, колхозчилар, ёшлар ўзларини фронтга жўнатишни сўраб ариза бердилар. Барча вилоят, шаҳар ва туман ҳарбий комиссарликлари ҳарбий хизмат мажбуриятида бўлганларни сафарбар этиш билан шугулландилар. Урушнинг дастлабки ойидаёқ юз минглаб ватандошларимиз кўлга қурол олиб фронтга жўнаб кетдилар.

Ўрта Осиё ҳарбий округи фронт учун жангчилар ва зобитлар тайёрлайдиган ўчоққа айлантирилди. Бу округ 1941-йил июнидан 1942-йил охиригача бўлган муддатда ҳарбий сафарбарлик асосида 109 та ҳарбий кўшилма тузди, ҳаракатдаги армияга ва Олий Бош Қўмондонлик қароргоҳи захирасига 86 дивизия ва бригада жўнатди. Ўзбекистон ҳукумати ва ватанпарвар кучлар миллий ҳарбий кўшилмалар тузиш ташаббуси билан чиқдилар. 1941-йил ноябридан 1942-йил мартигача бўлган даврда 14 та миллий ҳарбий кўшилмалар, жумладан, 9 та ўкчи бригада, 5 та отлик аскарлар дивизияси тузилиб фронтга жонатилди. Миллий қошилма аскарлари ва зобитларига яхши ҳарбий таълим беришда, улар билан фронтни мустаҳкамлашда Ўзбекистонда тузилган захирадаги 24-ўкчи дивизия катта рўл ўйнади. Дивизиянинг бошликлари ва зобитлари таркибида 178 ўзбек ўғлони фаол хизмат қилди. Бу дивизия уруш йилларида 390 минг кишидан зиёд жанговар кучлар тайёрлади ва фронтга жўнатди. Умуман олганда 1941–1945-йиллар давомида Ўзбекистондан аниқроғи 1.433.230 киши урушга сафарбар бўлган. Ўзбек халқи, кексалар, ота-оналар даҳшатли синов пайтида ўз фарзандларини фронтга жўнатар экан, уларга мард ва ботир аскар бўл, ҳамиша биринчи сафда юр, қаҳрамонларча жанг қил, галаба билан қайт, деб насиҳат қилиб қолардилар.

Ўзбекистон партия ва совет ташкилотлари фронт орқасини мустаҳкамлаш, хўжалиқни ҳарбий изга тушириш, барча одамларни меҳнатга сафарбар этиш, кўплаб жанговар техника, қурол-аслаҳа, ўк-дорилар ишлаб чиқишни ёълга қўйиш бўйича шошилиш тадбирларни амалга оширдилар. Бу соҳадаги ишларга ВКП(б) МК ва Давлат Мудофаа Қўмитаси топшириғига биноан ишлаб чиқилган ва 16-августда тасдиқланган 1941-йил иккинчи ярми ва 1942-йил учун ҳарбий хўжалиқ ишлар режаси асос бўлиб хизмат қилди. Бу режада мамлакатнинг шарқий минтақаларида, жумладан, Ўзбекистонда янги заводлар, шахталар, қонлар қуриш ҳамда қурол-аслаҳа, ўк-дори, айниқса кўплаб танк, самолёт, тўп ва замбараклар ишлаб чиқаришнинг кенг дастури белгилаб берилган эди. Дастурда транспорт ишини қайта қуриш, душман ишғол қилиши ҳавфи остида қолган жойлардаги саноат қорхоналарини қолхоз ва совхозларнинг мол-мулкларини, илмий муассасаларни шарққа қўчириш ва уларни жойлаштириш, янгидан ишга тушириш тартиблари ҳам белгиланган эди. Бу тадбирларни амалга оширишга 1941-йил 25-августда ташкил этилган Усмон Юсупов бошлиқ махсус республика ҳукумат комиссияси раҳбарлик қилди. Ўзбекистоннинг иқтисодий ва меҳнат ресурслари фронтга сафарбар этилди. Бутун СССР ҳудудида, жумладан, Ўзбекистонда янги меҳнат режими жорий қилинди, яъни иш қуни узайтирилди, дам олиш кунлари ва меҳнат таътиллари бекор қилинди.

Ўзбекистон саноатчилари 1941-йил охиригача 300 га яқин қорхонани жанговар техника, қуроллар, ўк-дори ишлаб чиқаришга мослаштириб қайта қурдилар. Бу қорхоналарда фронтга сафарбар этилган эркаклар ўрнини кексалар, хотин-қизлар эгалладилар. Урушнинг дастлабки пайтларидаёқ 20 мингга яқин тошентлик хотин-қизлар саноат қорхоналари ва қурилишларда, 1700 га яқин республика хотин-қизлари қўмир қони шахталарида ишлашга ёъл олдилар. Ишлаб чиқаришни ишчи ва мутахассислар билан таъминлаш қоралари қўрилди. Республика олий ва ўрта махсус ўқув юртлари,

хунар-техника билим юртлари, фабрика- завод таълими мактабларининг фаолияти уруш даври талабларига мос кадрлар тайёрлашга ёъналтирилди. Якка тартибда ва бригада тарикасида хунар ўргатиш ишлари ёълга кўйилди. Республикамиз кишлокларининг ахолиси фронтни ва фронт оркасини озик-овкат, саноатни хом ашё билан таъминлаш учун оёкка турди. Хар бир колхозчи ва совхоз ишчиси икки-уч иш нормасини бажариш учун фидокорона меҳнат килди.

Уруш бўлаётган ва душман якинлашиб келаётган худудлардан муҳим са-ноат корхоналарини, колхоз, совхоз ва МТСларнинг мулкларини, маданий бойликлар ва ўкув масканларини Шаркка, жумладан, Ўзбекистонга зудлик билан кўчириб келтириш, жойлаштириш ишлари бошланиб кетди. 100 га якин саноат корхонаси, жумладан, 48 та машинасозлик, металл ишлаш, кимё ва бошка харбий техника ва махсулотлар ишлаб чиқарувчи йирик заводларнинг асбоб-ускуналари кўчириб келтирилди. Ўзбекистон шахарларида шошилич бўшатиб берилган ёки янгидан қурилган биноларга кўчириб келтирилган асбоб-ускуналар зудлик билан жойлаштирилди ва монтаж килинди. Улар ишчи кучи, хом ашё, инструментлар билан таъминланди ва фронт учун махсулотлар ишлаб чиқариш ёълга кўйилди.

Ўзбек халкининг инсонийлик, олижаноблик, болажонлик фазилатлари уруш йилларида мамлакатнинг гарбий вилоятларидан кўчириб келтирилган аҳолига, болаларга кўрсатган очиккўнгиллиги, хамдардлиги ва гамхўрлигида ўз ифодасини топди. Ўзбек халки урушнинг дастлабки йилларида Россия, Украина, Белоруссия, Молдавия, Болтикбўйи республикаларидан кўчириб келтирилган бир миллиондан кўпрок кишиларни, шу жумладан, 200 мингдан кўпрок етим болаларни ўз багрига олди. Кўчириб келтирилган аҳолини қабул килиш, жойлаштириш ва уларга зарур шарт-шароитлар яратиш масалаларини меҳнат жамоаларининг йигилишларида муҳокама килиш ва амалий ёрдам кўрсатиш ишлари кенг кулоч ёъзди. 1941-йил 3-декабрда Ўзбекистон Компартияси МКнинг кўчириб келтирилган фуқароларни қабул килиш ва жойлаштириш юзасидан махсус қарори чиқди. Халк Комиссарлари Совети хузурида 1941-йил 10-июлда тузилган махсус республика комиссияси ва махаллий советларнинг ижроия кўмиталари қошида тузилган алоҳида бўлимлар кишиларни ҳисобга олиш ва жойлаштириш билан шугулландилар. Кўчириб келтирилганлар шахар ва кишлок туманларига жойлаштирилди. Қиска муддат ичида Андижон вилоятига 100 минг, Самарканд вилоятига 165 минг, Наманган вилоятига 53600 киши жойлаштирилди. Кўчиб келганлар Ўзбекистонда бошпана топдилар, иш билан таъминландилар. Ўзбек халки ўз нони, кийим-кечаги, турар жойини кўчиб келганлар билан бахам кўрди.

Ўзбеклар кўчириб келтирилган ота-онасиз ёш болаларга алоҳида гамхўрлик килдилар, 200 минг дан кўпрок етим болаларни ўз багрига олдилар. Халк Комиссарлари Совети қошида болаларга ёрдам кўрсатиш бўйича махсус комиссия тузилди, унинг ишида 30 та хотин-кизлар фаолият кўрсатди. Ўзбекистон Халк маорифи комиссарлиги ташаббуси билан болаларни қабул килиш-таксимлаш маркази тузилди. Республикамизнинг барча вилоятлари, шахар ва туманларида болаларни қабул килиш пунктлари очилди, уларда ўқитувчилар кечаю-кундуз навбатчилик килдилар. Милитсия бўлимлари қошида 30 дан ортик болалар хоналари ташкил этилди. Кўчириб келтирилган болалар турлича ёшда эдилар. 15 ёшгача бўлган болалар – болалар уйлари, мактаб-интернатларга жойлаштирилиб, уларда ўкув-тарбия ишлари ёълга кўйилди. Фабрика-завод таълими мактаблари, хунар ва темир ёъл билим юртларининг собик талабалари ўқишни давом

эттириши учун республика завод-фабрика мактабларида ўқишга жалб этилди. 15 ёшдан катта бўлган болалар эса ишлаб чиқаришга ишга жойлаштирилди.

1942-йил 2-январда Тошкент шахрида хотин-кизларнинг йигилиши бўлиб, унда республикамиздаги барча аёлларга карата мурожаат килинди. Мурожаатда етим болаларни ўз тарбиясига олишга даъват этилади. Кўплаб оилалар боқимсиз қолган болаларни ўзларига фарзандликка олдилар, топган-тутганларини улар билан баҳам кўрдилар. Турли миллатларга мансуб бўлган 14 болани фарзандликка олган тошкентлик темирчи уста Шоаҳмад Шоаҳмудов ва унинг хотини Баҳри Акрамовалар оиласи юксак инсонийлик фазилатларини кўрсатиб кўпчиликка ибрат бўлдилар. Урушдан ногирон бўлиб қайтиб келган каттақўргонлик Хамид Саматовлар оиласи 13 болани, самарқандлик қолхозчи аёл Фотима Қосимовалар оиласи 10 болани ўз қучоғига олиб, меҳр кўри билан уларнинг қалбини иситди, дилини ёритди. Ўзбекистон раҳбарларидан Усмон Юсупов ва Ёлдош Охунбобоевлар оиласи ҳам етим болаларни ўз тарбиясига олдилар. Ўнлаб болаларни фарзандликка олиб тарбиялаб вояга етказган оилалар республикамизда анчагина. Уларнинг буюқ инсонпарварлик, ватанпарварлик жасорати Тошкент шахрининг Халқлар дўстлиги майдонида яратилган ёдгорликда абадийлаштирилди. Ўзбекистонга жангларда ярадор бўлган ёки бемор бўлиб қолган минглаб жангчилар – аскар ва зобитлар ҳам жўнатиларди. Уларни қабул қилиб олиш, госпиталга жойлаштириш, саломатлигини тиклаш ишларига алоҳида меҳрибонлик қилинди, республикамиз соғломлаштириш марказларидан бирига айланди. 1941-йил 1-октябргача Ўзбекистон соғлиқни сақлаш халқ комиссарлиги тизимида 14950 ўринга эга бўлган 47 госпитал барпо этилди ва зарур усқуналар билан жиҳозланди. Айни пайтда Москвадан, Калинин, Ростов ва бошқа вилоятлардан 15900 ўринга эга бўлган 48 госпитал кўчириб келтирилиб, жойлаштирилди ва ишга туширилди. Харбий қасалхоналар қуриш кейинги йилларда ҳам давом этди. Ўзбекистонда 39140 ўринга эга бўлган 113 та госпиталда ярадор ва бемор жангчиларга тиббий хизмат кўрсатилди.

Вилоят, шаҳар, туман идора органлари госпиталдагилар ҳолидан хабар олиб турдилар, госпиталларга хўжалиқлар ташкил этиш ва иш юритиш учун ер майдонлари ажратиб бердилар. 1942-йилда 1513 меҳнат жамоалари, жумладан, 750 қорхона, қолхоз ва совхозлар госпиталларни оталиққа олиб, уларни ёқилғи, озик-овқат ва бошқа қишлоқ хўжалиқ маҳсулотлари билан таъминлаб турдилар. Ўзбекистонлик 18482 нафар донорлар ярадорларни оёққа турғизиш учун қон бериб турдилар. Уруш йилларида Ўзбекистондаги госпиталларга 164382 ярадор ва беморлар жойлаштирилди, уларнинг 87 фоизи, яъни 143101 киши даволаниб чиқдилар.

Ўзбекистонликлар орасида муқофла фондиди ташкил этиш, фронт учун иссиқ қийимлар тўплаш ҳаракати қенг ёйилди. Ишчилар, қолхозчилар ва зиёлилар шахсий жамғармаларини, қимматбаҳо буюмларини муқофла фондларига топширдилар. Фақат 1941-йилнинг иккинчи ярмида Ўзбекистон қолхоз ва совхозлари фронт учун 59 минг от ва уларга қеракли ем-ҳашак тўплаб бердилар. Машҳур ўзбек раққосаси Тамарақоним муқофла фондига 50 минг сўм топширди. Муқофла фондига 650 млн. сўм пул, 22 млн. сўмлик қимматбаҳо буюмлар, 55 кг.га яқин олтин, қумуш ва бошқа қимматбаҳо металлар тўпланди. Бу жамғарма ҳисобига республикамизда танқ қолонналари, авиатсия эскадрильялари, бронепоездлар қурилиб фронтга жўнатилди. Ўзбекистонликлар жангчиларга эшелонлаб иссиқ қийимлар, мевалар жўнатиб турдилар. Давлат харбий заёмларига ёзилиш ёъли билан анчагина маблағлар тўпланди. Ақолидан иссиқ қийимлар тайёрлаш учун жун, қўй терилари йигиб олинди. Ақолига давлат заёми, пул-буюм

лотереяси сотиш хисобига 4,2 млрд. сўм маблаг йигилиб галаба манфаатлари ёълида фойдаланилди.

Хуллас, урушнинг дастлабки йилидаёк Ўзбекистоннинг бутун моддий ва маънавий кучлари галаба учун сафарбар этилди, хаёт харбий изга туширилди, халк Ватан химоясига отланди.

Ўзбекистон саноати ва кишлок хўжалиги фронт хизматида

Уруш республика саноат тармоқларининг ёъналишини хам, саноат ходимларининг ишини хам тубдан ўзгартирди. Корхоналарда янги меҳнат режими жорий килинди, иш куни узайтирилди, ишдан кейин қолиб ишлаш жорий этилди, меҳнат таътиллари, дам олиш кунлари бекор килинди.

Саноат корхоналари киска вақт ичида харбий изга солиниб, миномёт ва автоматлар, самолёт ва танклар учун эҳтиёт қисмлари ва бошка харбий қуроллар ишлаб чиқара бошладилар. Кишлоқ хўжалиқ машиналари ишлаб чиқараётган Тошкент кишлок хўжалиқ машинасозлиги заводи харбий қуроллар ишлаб чиқара бошлади. Андижондаги “Коммунар”, “Строймашина” заводларида самолёт ва танкларга керакли жиҳозлар, Қўқон шаҳридаги Охунбобоев номли тикувчилик фабрикаси харбий маҳсулот ишлаб чиқаришни ёълга қўйишда фидокорона меҳнат килдилар. Республика бўйича 1941-йил охирига келиб 300 та саноат корхонаси фақат харбий маҳсулот ишлаб чиқара бошлади.

Ўзбекистон саноатчилари корхоналарни харбий изга туширишдек ишларни қўчириб келтирилган корхоналарни жойлаштириш ва ишга туширишдек янада огирроқ ишлар билан қўшиб олиб бордилар. Тошкентда зудлик билан жойлаштирилган “Ростселмаш” заводи “Катюша” ва миномёт снарядлари, авиация заводи жанговар самолётлар, Колчугинскдан келтирилган кабел заводи харбий алоқа маҳсулотлари етказиб бера бошлади.

Одамлар иродасига боглик бўлмаган етишмовчиликлар сезиларди. Юқ қўтарувчи кранлар ёъқ эди, маҳсус асбоб-ускуналар, электр қувватлари, қўмир ва нефт каби ёкилгилар, хом ашё ва бошка материаллар етишмас эди. 1941-йил 5-7 декабр кунлари бўлиб ўтган Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасининг В пленумида республика саноатини харбий изга солиш, қўчириб келтирилган асбоб-ускуналарни жойлаштириш соҳасидаги ишларга яқун ясалиб, корхоналарда қурол-яроқларнинг муҳим турлари – самолётлар, танклар, бронепоездлар, авиабомбалар, тўп ва замбараклар, гранаталар, миналар, снарядлар ишлаб чиқаришни кенг ёълга қўйиш вазифаси илгари сурилди. Бунинг учун етарли даражада металл киркувчи станоклар ва аниқ ўлчовчи инструментлар ишлаб чиқаришни ташкил этиш, нодир металллар казиб олишни қучайтириш хамда кора ва рангли металлургия саноатини яратиш, электр энергетика базасини кенгайтириш, нефт казиб олишни 2-3 баравар ошириш, қўмир казиб олишни қучайтириш, йирик қурилиш материалларини ишлаб чиқариш корхоналарини барпо этиш, киска муддатда 30 минг малакали ишчилар тайёрлаш тадбирлари белгилаб берилди.

Кўчириб келтирилган корхоналар тарихда мисли кўрилмаган киска муддатларда 4-5 ойда, айримлари хатто 1-2 ой давомида куриб битказилиб, фронт учун харбий махсулотлар бера бошлади. Уларнинг энг йириги Чкалов номли авиатсия заводи, Москва кабел заводи, Харьков электростанок заводи, кўтарма кранлар заводи, Ростовдан келтирилган “Красний Аксай”, Сулск насос заводи, вагон-ремонт заводи, “Красний пут” заводи, Киев “Транссигнал” заводи, “Кинап” заводи ва бошқалар эди. Бу корхоналарнинг хар бири ўрта хисобда 20 фоизгача ишчи ва инженер-техник ходимлар билангина келтирилган эди. Колган 80 фоизи республикамизнинг фабрика- завод таълими мактабларида, турли курсларда тайёрланган ишчи ва техник ходимлар билан таъминланди. Хотин-кизлар, кексалар, ёшлар корхоналардаги турли хил ишларга жалб этилди. Урушнинг бир ярим йили мобайнида Ўзбекистон саноатида хотин-кизлар салмоги 29 фоиздан ошди ва 1943-йилда 63,5 фоизни ташкил килди.

Республика саноат корхоналари кувватларининг кенгайиши, кўчириб келтирилган корхоналарнинг ишга тушиши биринчи навбатда электр энергияси ва ёкилги ишлаб чиқаришни кескин оширишни талаб килди, мавжуд электр кувватлари бундай талабга жавоб беролмас эди. 1943-йилда Ўзбекистоннинг энг йирик гидроэлектростансияси – Фарход ГЕСи курилиши бошланди, курилиш зарур материаллар ва ишчи кучи билан таъминланди. Фарход курилиши умумхалк курилишига айланди, бинокорлик ишлари хашар ёъли билан бажарилди. 10 ойлик фидокорона меҳнат натижасида Сирдарё жиловланди. Уруш йилларида Бўзсув дарёси ўзаниларида Товоксой, Окковок, Салар, Куйибўзсув, Октепа, Кибрай ГЕСлари, Самарканд вилоятида Талигулян ГЕСи, 30 га яқин кичик колхоз ГЕСлари, шаҳарлар ва йирик корхоналар ёнида кичик ГЕСлар курилиб ишга туширилди. Ўзбекистонда электр энергияси ишлаб чиқариш қарийб 2,5 бараварга, яъни 1940-йилда 482 млн. киловатт соатдан 1945-йилда 1187 млн. киловатт соатга кўпайди. Ёкилги саноатини ривожлантиришга ҳам катта куч ва маблағлар сарфланди. 1940-йил охириларида Охангарон дарёси оқимидаги Курама тоғ тизмасида дастлабки кўмир казиб оладиган шахта курилган эди. Уруш даврида “Ангренугол” кўмир қонида яна учта шахта ва очик усулда кўмир казиб олинган карьер бунёд этилди. Ўзбекистон ва Қирғизистон чегарасида Қизилқия кўмир қони фойдаланишга туширилди, ўта иссиқлик кувватига эга бўлган қўнгир кўмир казиб олинди. Ўзбекистон кўмир саноати ходимларига 1942-йилда республикамизга келишган Донбасс шахтёрлари кўмаклашдилар. 1940-йилда Ўзбекистонда атиги 3 минг тонна кўмир казиб олинган бўлса, 1945-йилда 103 минг тонна кўмир казиб олинди. Натижада республикада саноатнинг янги тармоғи – кўмир саноати барпо қилинди. Нефт-геология қидирув трести, нефт тармоғи курилиш-монтаж трести, нефт казиб олувчи иккита трест, нефт казиб чиқариш асбоб-ускуналарини таъмирлаш заводи, нефт машинасозлиги заводи барпо этилди. Фарғона водийсида ишлаб турган Андижон, Полвонтош, Чангартош, Чимён нефт қонларида махсулот ишлаб чиқариш кўпайтирилди. Уруш йилларида Чуқурлангар, Толмозор, Найман, Шаҳрихон, Хўжабод, Жанубий Оламушук ва бошқа янги нефт қонлари ишга туширилди. Нефт тозалаш заводи, озакрит ишлаб чиқариш ёълга қўйилди. Уруш йилларида республикада нефт ишлаб чиқариш 4 марта кўпайди ва 1945-йилда 478 минг тоннадан ортди.

Энергетика ва ёкилги саноатининг ўсиши машинасозлик саноатининг ривожланишига қулай база яратди. Гарбдан кўчириб келтирилган заводлар базасида 16 та станоксозлик, тўқимачилик ва машинасозлик корхоналари ташкил этилди. Урушдан олдинги республикамиздаги кўпгина заводлар ҳам турли асбоб-ускуналар, машиналар, жанговар техника ишлаб чиқаришга мослаб қайта курилган эди. Бу корхоналарнинг

асосий хом ашёси металл бўлганлиги боис унга бўлган талаб тобора ошиб бора бошлади. Ўзбекистон ҳукумати 1942-йил 17-июнда Бекободда металлургия заводи куришга қарор қабул қилди. Иттифок ҳукумати зарур материаллар, маблағ би лан кўмаклашди. Россия ва Козогистон саноат корхоналаридан кўплаб асбоб-ускуналар келтирилди.

Ўзбекистоннинг биринчи металлургия заводи 1944-йил 5-март куни дастлабки металл маҳсулотларини бера бошлади ва тез кунларда заводнинг биринчи навбати, 1945-йил февралдан иккинчи навбати ишга туширилди. Геологик-кидирув ишлари натижасида кўплаб қора ва рангли металл қонлари очилди. Уруш йилларидаёқ Лангар, Ингичка, Кўйтош, Гортёпа, Олмалик рангли металл қонлари, Октош боксит қонини ўзлаштириш ишлари бошланиб кетди. Улардан казиб олинган волфрам, молибден, мис, алюмин ва бошқа маҳсулотларни қайта ишлаш қорхоналари қурилди.

Кимё саноати ҳам ривожлана бошлади. 1944-йил январидаяёқ Горкий ва Сталиногорск кимё комбинатларидан кўчириб келтирилган ускуналар асосида қурилган Чирчик электрокимё комбинатининг иккинчи навбати муҳим кимё маҳсулоти – аммиак ишлаб чиқара бошлади. 1943-йилда Қувасой кимё заводи, Кўкон суперфосфат заводи, Фаргона гидролиз заводи қурилиб ишга туширилди. Кимё саноати маҳсулотлари салмоғи 1940-йилга нисбатан 1945-йилда 6,1 бараварга кўпайди.

Уруш йилларида қурилиш материаллари саноати, тўқимачилик ва поябзал саноати, озик-овқат саноати, маҳаллий саноат тармоқларини ривожлантириш тадбирлари амалга оширилди. Фақат 1943-йилда 12 та ёғ заводи, 3 та пахта тозалаш заводи, 4 та қанд ва 4 та консерва заводлари қурилиб ишга туширилди. Уруш йилларида Ўзбекистонда 280 та янги саноат қорхоналари қурилиб ишга туширилди. Саноатнинг янги тармоқлари – авиация, станоксозлик, оғир машинасозлик, қора ва рангли металлургия ҳамда бошқа тармоқлари вужудга келди. Тошкент СССРнинг энг катта саноат марказларидан бири бўлиб қолди. Бекобод саноат шаҳри вужудга келди. Янгийёл, Чирчик каби ёш шаҳарлар янада ривож топди.

Саноат қорхоналарининг кенгайиши, янги қурилган завод-фабрикаларнинг иши, муваффақияти уларни малакали ишчилар билан таъминлашга боғлиқ эди. Юз минглаб кишиларнинг, хусусан, тажрибали ходимларнинг фронтга сафарбар этилиши катта кийинчиликлар тугдирарди. Кексалар, аёллар, айниқса армияга чақириш ёшига етмаган ўсмирлар ва кизлар қорхоналарга жалб этилди, уларга хунар ўргатилди, республикада 100 мингдан кўпроқ малакали ишчилар тайёрланди. Фақат хунар ва темир ёъл билим юртлари, фабрика-завод таълим мактаблари 57 мингдан зиёд ёш ишчи кадрларни тайёрлаб бердилар. Қорхоналар зиммасига юкланган катта топшириқлар кишилардан жисмоний зўриқиш, хатто холдан тойгунча ишлашни талаб қиларди. Ўзбекистонликлар галаба учун ҳар қандай оғирликни, кийинчиликларни енгиб ўтдилар, республикани кизил армиянинг қурол-аслаҳахонасига айлантирдилар. Ўзбекистон фронтга 2090 самолёт, 17342 авиамотор, 2318 минг авиабомба, 1,7 мингдан ортиқ миномёт, 22 млн. дона мина, 560 минг снаряд, миллионтача граната, 330 минг дона парашют, ҳарбий эҳтиёжлар учун 100 минг км.дан ортиқ маҳсус сим, 125 минг км. телефон кабеллари ва бошқа маҳсулотлар етказиб берди. Бу ўзбекистонликларнинг фашист босқинчиларини тор-мор этишга қўшган улкан ҳиссаси сифатида жаҳон тарихидан муносиб ўрин олди.

Урушда галабага эришиш транспорт иши билан боғлиқ эди. 1943-йил 25-январда “Тошкент темир ёъли иши тўғрисида” маҳсус қарор қабул қилинди. Темир ёъл ҳарбий ҳолатга ўтказилди, унда ишловчилар сафарбар этилган деб ҳисобланди, ҳарбий хизматчилар каби каттик интизомга риоя этиш мажбур қилиб қўйилди. Поездлар

харакатининг кўшинлар ва харбий юкларни биринчи навбатда ўтказиб юборишини кўзда тутувчи харбий график жорий этилди. Тошкент темир ёъл транспортчилари кўчириб келтирилаётган корхоналарнинг асбоб-ускуналарини ва миллионлаб кишиларни Гарбдан Шаркка, жанговар техника ва курол-ярогларни Шаркдан Гарбга ўз вақтида тўхтовсиз ўтказиб туриш топширигини бажардилар. Шу билан бирга ликда Ўзбекистонда янги темир ёъллар курилиши жадал олиб борилди, 1941-1945 йилларда темир ёъл линиялари 2 бараварга узайди. Тошкент – “Ангренугол”, Бойсун – Откулок – Турангли, Тошкент – товар стансияси темир ёъллари курилиб ишга туширилди.

Алока, телефон, телеграф ходимлари ҳам уруш талабларига мослашиб ишладилар. Алока ходимлари Ўзбекистоннинг Марказ билан, республика рахбариятининг вилоят, шаҳар, туманлар, юзлаб саноат корхоналари билан алокасини ёълга кўйдилар. Тошкент – Самарканд – Ашхобод, Тошкент – Самарканд – Боку, Тошкент – Самарканд – Красноводск телефон линияси, иккита Тошкент – Самарканд – Бухоро телефон алока ёъллари курилди. 1943-йилда куриб ишга туширилган 500 км.лик телефон ёъли Тошкентни Хоразм вилояти ва Коракалпогистон республикаси билан боғлади. Йирик корхоналарнинг ўзларида ҳам 50–100 ўринли телефон стансиялари курилди. Натижада хўжаликларга рахбарлик килиш, уларга ўз вақтида кўмакла шиш ишлари яхшиланди. Почта бўлимларида ҳам иш хажмлари ошиб борди. Агар 1941-йилда ўрта ҳисобда битта почта ходими томонидан 50 минг хат-хабар жўнатилган бўлса, бу кўрсаткич 1942-йилда 74,5 мингга, 1943-йилда 77,5 мингга етди. Почта ходимлари фронтдаги жангчилар билан уларнинг ота-оналари, рафикалари, кариндошлари ўртасида алока боғловчи кўприк ролини бажардилар.

Уруш республика кишлок хўжалик ходимларини каттик синовдан ўтказди. Улар олдида саноатни хом ашё билан, аҳолини озик-овкат, кийим-кечак билан узлуксиз таъминлашдек улкан, мураккаб вазифа турар эди. Вазиятнинг мураккаблиги шундан иборат эдики, биринчидан, республика кишлок хўжалиги асосан пахта етиштиришга ёълналтирилган бўлиб, озик-овкат махсулотлари Иттифок фондидан келтирилар эди. Уруш бошлангач озик-овкат келтириш тўхтади, аҳолини бокиш учун ички имкониятларни излаб топиш зарур бўлиб колди. Иккинчидан, эвакуатсия килинган аҳоли ҳисобига шаҳарлар аҳолисининг кўпайиши озик-овкатга бўлган талабни янада оширди. Учунчидан, куч-куватга тўлган дехконлар фронтга ва харбий са ноатда ишлашга сафарбар этилган, дехкончиликнинг машаккатли ишлари кексалар, аёллар, ўсмирлар зиммасига тушган эди. Тўртинчидан, МТСлар ва совхозларга Гарбдан янги тракторлар, кишлок хўжалик машиналари ва уларга эҳтиёт қисмлар келтириш тўхтаб колган, бугина эмас, хўжаликлардаги тракторлар, автомобиллар, отларнинг бир қисми кизил армия эҳтиёжлари учун олиб кетилган эди.

Кишлоқ хўжалигининг барча бўгинларида катъий иш тартиби белгиланди. Энг кам микдордаги мажбурий меҳнат кунлари 1,5 бараварга оширилди, ўсмирлар учун ҳам 12 ёшдан бошлаб меҳнат кунлари белгиланди. Белгиланган микдордаги меҳнат кунларини бажариш мажбурий килиб кўйилди.

Уруш йилларида республика дехкончилигининг структураси кескин ўзгарди.

Пахтачиликни асосий тармок сифатида саклаб колган холда дон, канд лавлаги, каноп, пилла, сабзаёт, полиз махсулотлари етиштиришни кўпайтириш тадбирлари кўрилди. Биринчи навбатда экин экиладиган майдонларни кенгайтириш, ирригатсия кувватларини ошириш ишлари юксак суръатлар билан олиб борилди.

Усмон Юсупов ЎзКП(б) МКнинг 1941-йил декабрида бўлиб ўтган В пленумида Ўзбекистонда галла масаласини хал қилиш, ўзимизни ўзимиз уннос билан таъминлашимиз керак, деган вазифани илгари сурди. Дон экиладиган сугориладиган ер майдонлари кенгайтирилди. Заранг ерлар, кўриклар, тўқайлар, лалмикор ерлардан фойдаланилди. 1942-йилда 1408,1 минг гектар, 1943-йилда 2090,2 минг гектар ерга галла ва дуккакли экинлар экилди. Натижада дон махсулотлари етиштириш кўпайиб, 1941-йилги 4,8 млн. с. ўрнига 1953-йилда 5,3 млн. с. олинди, республика эҳтиёжлари кондирилди. Кишлоқ хўжалигида Ўзбекистон учун янги тармок – канд лавлаги етиштириш ёълга кўйилди. Самарканд, Фаргона, Тошкент, Қашқадарё вилоятлари лавлаги етиштириш бўйича ихтисослаштирилиб, 1942-йилдаёк 65 минг гектарга, кейинги йилларда 70 минг гектардан ортиқроқ хосилдор ерларга канд лавлаги экилди. Канд лавлагини қайта ишлаш, шакарканд ишлаб чиқариш учун Зирабулоқ, Кўкон, Янгийёъл канд заводлари қурилди. Республика бўйича 1944-йилда давлатга 1 млн. 373 минг. с., 1945-йилда 1 млн. 646 минг. с. канд лавлаги топширилди. Уруш йилларида Ўзбекистон бутун Иттифокда ишлаб чиқарилган канднинг тўртдан бир қисмини берди. Уруш йилларида меҳнатқашлар чорвачилиқ, жун, қоракўл, тери етиштириш, пиллачилиқ жабхаларида ҳам фидокорона меҳнат қилдилар. Гўшт, ёг, сут, картошка, сабзавот ва полиз махсулотлари, мева тайёрлашда кўрсатилган гайрат-шижоат туфайли мустақкам озик-овқат базаси яратилди. Республикамиз қишлоқ хўжалиги ходимлари уруш йилларида давлатга 1262 минг тонна дон, 54,1 минг тонна пилла, 482 минг тонна картошка ва сабзавот, 57,5 минг тонна мева ва узум, 36 минг тонна қуруқ мева, 159 минг тонна гўшт, 22,3 минг тонна жун етказиб бердилар. Уруш йилларида ҳам пахтачилиқ қишлоқ хўжалигининг муҳим соҳаси бўлиб қолди. Пахтақорлар жонбозлиқ билан ишлаганларига қарамай, 1942–1943-йилларда пахта тайёрлаш режаси бажарилмай қолди. Давлатга 1 минг тонна пахта қам топширилди. Бунга бир қатор объектив ҳолатлар сабаб бўлди: пахта экиладиган майдонлар 1941-1943 йилларда 927650 гектардан 625343 гектарга қамайди; меҳанизатсия воситалари етишмасди; минерал ўғитлар, ёқилги қамайган эди; ерни хайдаш, чопиқ, сугориш, ирригатсия тармоқларини тозалаш ишларини ўз вақтида мунтазам олиб бориш учун ишчи қучи етишмаслиқидан пахта етиштириш агротехникаси ёмонлашган эди. Республика раҳбарияти буни яхши тушунарди. Пахта майдонларини қисқартириш, бунинг ўрнига дон, канд лавлаги ва бошқа озик-овқат махсулотлари етиштириладиган экин майдонларини кўпайтиришга мажбур бўлган эди. Бироқ Марказдаги раҳбарлар бу объектив омилларни ҳисобга олмайди. Шу боис республика раҳбарлари Москвага чақирилиб муҳоқама қилиндилар, уларни пахта тайёрлаш ишини ўз холига ташлаб қўйишда, лаёқатсизлиқда айбладилар. Улардан ҳар қандай ёъл билан бўлса ҳам пахта тайёрлаш режасини бажариш, янада кўпайтириш талаб қилинди. Бу бошқаришнинг маъмурий-буйруқбозлиқ усулларини янада қучайтиришдан бошқа нарса эмасди. Бундай зугум натижалари ВКП (б) МК нинг 1944-йил 6-мартда қабул қилинган “Ўзбекистон КП(б) МКнинг иши тўғрисида”ги қарорида ўз ифодасини топқанди. Ўзбекистон Компартияси МКнинг 1944-йил апрел ойида бўлган X пленуми мазкур қарорни бажаришга доир тадбирларни ишлаб чиқди. Иттифок ҳуқумати Ўзбекистон пахтақорлари учун 2300 та янги трактор, 300 та юқ автомобили, 375 минг тонна минерал оғит ва бошқа қишлоқ хўжалиқ усқуналари ажратди. 1944-йилги пахта тайёрлаш режаси бақарилди, давлатга 1943-йилга нисбатан 375 минг тонна кўп пахта топширилди, 1945-йилда ҳам пахта тайёрлаш режаси бажарилди. Уруш йилларида республика пахтақорлари давлатга 4

млн. 806 минг тонна пахта хом ашёси этказиб бердилар.

Уруш йилларида ишчилар билан дехконлар ўртасидаги жипслик, ўзаро ёрдам янада кучайди. Саноат корхоналари колхозларни оталикка олиб, уларга кишлоқ хўжалик техникалари, эҳтиёт қисмлар билан ёрдамлашдилар. Шахарликлар кишлоқ хўжалик маҳсулотларини йиғиштириб олишда фаол катнашдилар. Колхозчи дехконлар эса саноат соҳасидаги умумхалқ қурилишларида фаол иштирок этдилар. Масалан, Фарход ГЕСи қурилишининг ўзидагина 70 мингга яқин колхозчи катнашди. Ўзбекистон ишчилари ва дехконлари жипслашиб, фидокорона ишлаб, фашистлар устидан қозонилган галабага салмоқли ҳисса қўшдилар. 160 мингга яқин киши фронт орқасидаги фидокорона меҳнати учун “Шухрат” медали билан мукофотландилар.

Уруш ўзбекистонликларни оғир муҳтожликка дучор этди. Ҳамма нарсанинг фронтга сафарбар этилиши натижасида озик-овқат танқислиги вужудга келди. Шахарларда озик-овқатларни, саноат молларини қарточка асосида тақсимлаш жорий этилди. Ишчи ва хизматчиларга кунига 400–500 граммдан, оила аъзоларига эса 300 граммдан нон бериш белгиланди. Амалда эса аҳоли белгиланган меъёрлардан ҳам кам нон оларди. Гўшт, ёғ, балик, макарон, ёрмалар ҳам меъёрланган тартибда тақсимланар, қўп ҳолларда қарточкада қўрсатилган миқдорда берилмасди. Кишлоқ аҳолисининг турмуши янада оғирлашди. Озик-овқат ва саноат маҳсулотларини меъёрланган тарзда тақсимлаш кишлоқ аҳолисига жорий этилмади. Улар ишлаган меҳнат кунлари учун деярли ҳақ ололмасди. Уларга озик-овқат маҳсулотлари матлубот кооператсияси дўконларида давлатга топширилган кишлоқ хўжалик маҳсулотларига қараб қатъий меъёрланган миқдорда бериларди. Аҳолини озик-овқатлар билан таъминлашни яхшилаш мақсадида саноат корхоналари қошида ёрдамчи хўжаликлар ташкил этишга рухсат берилди. Уларга вақтинча фойдаланиш учун 53 минг гектар ер ажратилди. Ишчи ва хизматчилар томонидан яқка тартибда полизчилик ишлари билан шугулланиш кенг тарқалди. Озик-овқат танқислиги шароитида пул тобора қадрсизланиб борди, чайковчилик авж олди. Муҳтожликларга қарамай саноат ва кишлоқ хўжалик ходимлари галаба учун, фронтга кетган фарзандлари ва эрлари учун фидокорона меҳнат қилдилар. Қийинчиликларга қарамай фронтга кетган жангчиларнинг оилаларига ҳар томонлама ғамхўрлик қилинди, болалари ясли ва боғчаларга жойлаштирилди. Колхоз ва совхозлар жангчиларнинг оилаларига озик-овқат, экин экиш учун ер ажратиб берарди.

Уруш йилларида фан, маориф ва маданият. Ўзбекистоннинг қардош халқларга байналмилал ёрдами

Урушнинг дастлабки кунларидаёқ СССР ФАнинг Ўзбекистон филиали, республикада ишлаб турган 75 та илмий муассасалар, шу жумладан, 25 та илмий тадқиқот институтлари, 23 та илмий станция ва бошқалар, барча олимлар республика хўжалик ҳаётини ҳарбий изга солиш билан алоқадор муаммоларни ҳал этишга жалб этилди.

Уларнинг заводлар, фабрикалар, темир ёъл ва автомобил ёъллари транспорт корхоналари билан бевосита алокалари ўрнатилди. Олимларнинг тадқиқот ишларини мувофиқлаштириш мақсадида 1941-йил 29-ноябрда Ўзбекистон Илмий муҳандис-техника жамияти тузилди. Гарбий ҳудудлардаги йирик шаҳарлардан кўплаб илмий муассасалар Ўзбекистонга кўчириб келтирилди. СССР ФАнинг тарих, иқтисодиёт ва ҳуқуқ, жаҳон хўжалиги ва жаҳон сиёсати, шарқшунослик, жаҳон адабиёти, моддий маданият, тупроқшунослик, сейсмология институтлари, бир канча музейлар ва кутубхоналар шулар жумласига киради. Академиянинг 375 йирик олимлари ва ходимлари кўчиб келдилар. Ўзбекистонлик олимлар кўчиб келган йирик олимлар билан яқин алоқа боғладилар, республикамизда мавжуд бўлган ва кўчириб келтирилган илмий муассасаларнинг тадқиқот ёъналишлари қайта кўриб чиқилди, уруш талабларига мослаб ўзгартирилди. Олимлар ўзларининг асосий ёътиборини муҳофаа саноати учун зарур бўлган табиий ресурсларни излаб топиш ва улардан фойдаланишни ташкил этишга қаратдилар. Геолог олим Н.М.Абдуллаев ва бошқаларнинг тадқиқотлари натижасида калайи, волфрам, молибден, ўтга чидамли элементлар, нодир металллар ва бошқа турдаги хом ашё конлари топилди ва ўзлаштирилди. А.С.Уклонский бошчилигидаги геологлар гуруҳининг темир конини топиши, ўзбек металлургия комбинати қурилишини лойиҳалаштириш ва уларни фойдаланишга туширишдаги хизматлари катта аҳамиятга эга бўлди. Д.М.Богданов ва муҳандис Г.К.Чикризовлар Ангрэнда қидирув ишларига бошчилик қилдилар ва кўмир конининг бой захираларини топиб янги шахталар қуришга кўмаклашдилар. Сирдарёдаги Фарход ГЭСининг лойиҳасини иҳлаб чиқишда машҳур ирригаторлар А.Н.Аскоченский, В.В.Пославитскийлар фаол иштирок этдилар, лойиҳачиларга академиклар Г.О.Графито ва Б.Е.Веденевлар қимматли маслаҳатлар бердилар. Қимёгар олимлар нефтнинг сувини кетказиш, олтингугуртдан тозалаш, кўмирни кокслаш, пахта чиқиндиларидан халқ хўжалигида фойдаланишнинг, этил спирти, сода, кислота олишнинг янги самарали усулларини яратдилар. Дори-дармонлар тайёрлаш борасидаги тадқиқотлар натижасида аҳоли эҳтиёжлари учун зарур бўлган турли хил дори-дармонлар ишлаб чиқариш ёълга қўйилди. Тошкентда фарматсевтика заводи қурилиб ишга туширилди. Бутуниттифок пахтачилик илмий-тадқиқот институти пахтанинг янги навларини етиштириш соҳасида самарали изланишлар олиб борди. Селекционерлар С.С.Канаш ва А.И.Автономов бошчилигида вилт касаллигини юқтирмайдиган янги навини яратдилар. С.С.Канаш яратган С-460, Л.В.Румшевич яратган Ф-108 юқори ҳосилли навлар, шунингдек, бошқа узун толали навлар пахтачиликнинг ривожига улкан ҳисса бўлди. Ўзбекистонда экилиб келинган америка пахта навларини янги навлар билан алмаштириш 1944-йилда тугалланди. Республика олимлари Самарқандда жойлаштирилган Тимирязев номидаги кишлоқ хўжалик академияси ходимлари билан ҳамкорликда гўза, бугдой ва канд лавлагини алмашлаб экиш усулини жорий этдилар. Ўзбекистон шароитида канд лавлагидан мўл ҳосил олишга кўмаклашдилар.

Уруш йилларида гуманитар фанлар ҳам анча ривожланди. Йирик тарихчи, археолог, ҳуқуқшунос, шарқшунос, адабиётшунос олимлар ўзбекистонлик ҳамкасблари билан Ўзбекистон халқлари тарихи, маданияти ва адабиётининг муҳим масалаларини ишлаб чиқдилар. В.С.Струве, В.А.Шишкин, Е.Е.Бертелс, И.К.Додонов, В.Ю.Зоҳидов, Х.Ш.Иноятов, А.Ю.Якубовский, М.Е.Массон, С.П.Толстов, Я.Г.Гуломов ва бошқалар Ўзбекистоннинг энг қадимги ва ўрта асрлари тарихи, моддий маданияти ва маънавияти, Ўрта Осиё халқларининг этногенези бўйича катор асарлар тайёрладилар. Икки жилдлик “Ўзбекистон халқлари тарихи”ни тайёрлашга киришилди. Ёзувчи Алексей Толстой

рахбарлигида рус ва ўзбек олимлари биргаликда “Ўзбек адабиёти тарихи” асарини яратдилар.

1943-йил 4-ноябрда Ўзбекистон Фанлар академияси очилди, унинг биринчи президенти этиб таникли олим Т.Н.Кори Ниёзий сайланди. Фанлар академиясининг очилиши республика ҳаётида муҳим воқеа бўлди, илм-фаннинг янада тараккий этиши учун мустаҳкам пойдевор яратилди. Тез орада янги илмий муассасалар вужудга келди. Тил, адабиёт ва тарих институти базасида Тарих ва археология, Тил ва адабиёт институтлари, Шаркшунослик институти, Иктисодиёт, Математика ва механика, Тупрокшунослик, Физика-техника институтлари ва бошқа лабораториялар ташкил этилди. 1943-йилга келиб Фанлар академияси таркибида 23 та илмий муассаса, шу жумладан, 2 та лаборатория, тажриба стансиялари фаолият кўрсатди. Ўзбекистон Фанлар академиясининг уч фахрий аъзоси, 15 хакикий аъзоси, 20 муҳбир аъзоси ва 1265 илмий ходими, шу жумладан, 54 та фан доктори ва 172 та фан номзоди илмий тадқиқот ишлари олиб борди. Улар орасида физика-математика фанлари докторлари Т.А. Саримсоков ва В.И.Романовский, геолог олим Х.М.Абдуллаев, физик олим С.У. Умаров, файласуф И.Мўминов, адиб С.Айний, ёзувчи Ойбек, шоир Г.Гулом ва бошқалар бор эди.

Шаркшунослик институти олимларининг Шарк кўлёмаларини ўрганиш асосида тайёрлаган форс, араб ва туркий тилларда ёзилган кўлёмалар тўплами жаҳондаги энг бой тўпламлардан бири бўлиб қолди. Тўплам 3 жилддан иборат бўлиб, уларда 300 га яқин кўлёмма тавсифлаб ва илмий жиҳатдан баҳолаб берилди. 1944-йилда ЎзФА Президиумида аспирантура ташкил этилди ва ўша йили 60 киши, шу жумладан, 41 ўзбек қабул қилинди. 1944-йилда Академия институтларида 2 та докторлик, 17 та номзотлик диссертациялари ёқланди. Уруш йилларида ўзбекистонлик олимлар мингдан ортиқ илмий ишларни бажардилар, уларнинг кўпчилиги халқ хўжалик ва мудофаа аҳамиятига эга бўлди.

Ўзбекистонлик ёзувчилар ва шоирлар ўзларининг қайнок ижоди билан халқни мардоналикка чорлаб, фидокорона меҳнатга руҳлантириб галабага муносиб ҳисса қўшдилар. Ўзбекистон ёзувчилари уюшмаси ўз фаолиятини душманни тезроқ тор-мор этишга қаратди. Унинг раёсати қошида ташвиқот ва тарғибот бўлими, харбий комиссия тузилди. Ижодий зиёлиларнинг радио ва матбуотда қишиларни хушёрликка, ватанпарварликка, душманга қарши мардона жанг қилишга, фронт орқасини мустаҳкамлашга чорловчи чиқишлари билан катта аҳамиятга эга бўлди. Ўзбекистонга вақтинчалик қўчириб келтирилган рус, украин, белорус, молдован ва бошқа миллатларга мансуб ёзувчи ва шоирлар ҳам республикамиз ҳаётида фаол қатнашдилар, ўзбекистонлик ҳамкасблари билан яқиндан ҳамкорлик қилдилар. “Биз енгамиз!” деган алманах, “Ўзбекистон шоирлари – фронтга” деган антология ана шундай ҳаскорликнинг меvasи бўлди. Ҳамид Олимжон, Уйғун, Собир Абдулла, Николай Погодинлар биргаликда “Ўзбекистон қиличи” мусикали драмасини яратдилар.

Уруш йилларида яратилган Ойбекнинг “Навой” ва “Қутлуг қон” романлари, Абдулла Қаххорнинг “Олтин юлдуз” қиссаси, “Хотинлар” асари жамоатчиликнинг юксак баҳосига сазовор бўлди. Шеърятда улкан юксалиш бўлди. Ҳамид Олимжоннинг “Қўлингга қурол ол”, “Шарқдан Гарбга келаётган дўстга”, “Жангчи Турсун” ва “Роксананинг кўз ёшлари”, Гафур Гуломнинг “Сен етим эмассан”, “Мен – яхудийман”, “Бизнинг қўчада ҳам байрам бўлажак”, Уйғуннинг “Қасам”, “Бир қадам ҳам орқага чекирилмасин” ва “Мактуб”, “Максуд Шайхзоданинг “Она қузатмоқда” ва “Капитан Гастелло” шеърлари, Шароф Рашидовнинг

“Кахрим” шеърлар тўплами, Султон Жўранинг “Пулемётчи овози”, “Найзамиз” шеърлари фашизм кирдикорларини фош этиб, галаба козонишга ишончни куйлаб, халкнинг жанговар руhini кўтарди. Она замин, Ватанга садокат, душманга нафрат, жасорат ва мардликни тараннум этган бу теран шеърлар жанговар куролдан қолишмайдиган дахшатли курол бўлиб хизмат килди.

Ўзбекистон халк таълими, жумладан, олий ўқув юртлари огир синовлардан ўтди. Кўпчилик профессор-ўқитувчилар, талабалар фронтга сафарбар этилди. Касб ёъналиши якин бўлган институтлар, факултетлар, кафедралар бирлаштирилди, айримлари ёпилди. Самарканд кооператив институти билан Тошкент молия-иктисодиёт институти, Тошкент ва Самарканд тиббиёт институтлари, Ўзбек ва Ўрта Осиё давлат университетлари бирлаштирилди. Уларнинг бўшаган биноларига харбий муассасалар, госпиталлар жойлаштирилди. Москва, Ленинград, Киев, Харьков, Воронеж, Одесса ва бошқа шаҳарлардан 1941–1943-йилларда кўчириб келтирилган 35 олий ўқув юрти ва 7 харбий академия қабул қилиб олинди, уларнинг баъзилари ўзаро ёки Ўзбекистон олий ўқув юртлари билан бирлаштирилди. Ўз профессор-ўқитувчилари билан кўчириб келтирилган олий ўқув юртларининг фаолияти республикада олий таълимнинг янада ривожланишига ижобий таъсир этди. Москвалик ва ленинградлик олимлар талабаларга янги курслар бўйича маърузалар ўқидилар, махаллий миллат вакиллари билан илмий-педагогик кадрлар тайёрлашга кўмаклашдилар, янги мутахассисликлар бўйича кадрлар тайёрлаш ёълга кўйилди. Улар халк хўжалик ва харбий ахамиятга молик мавзуларда тадқиқот ишларини уюштирдилар. Ўзбекистон ҳукумати олий ўқув юртларидаги кийинчиликларни бартараф этиш, моддий базасини мустаҳкамлаш, ўқитувчилар билан таъминлаш масалаларида кўмаклашди. Йирик олий ўқув юртларида докторантура ва аспирантурага қабул кенгайтирилди. Республика микёсида ишлаб турган раҳбар ходимлар олий ўқув юртларига ишга юборилди. 1945-йилда олий ўқув юртлари сони 1940-йилга нисбатан 3 тага кўпайиб 33 тани ташкил этди, талабалар сони эса 19,1 мингдан 21,2 минг кишига ортди. Уруш йилларида ҳаммаси бўлиб 10 мингдан кўпроқ олий малакали ва 3,7 мингга якин ўрта махсус маълумотли мутахассис тайёрланди.

Халк маорифида ҳам жиддий кийинчиликлар бўлди. Кўплаб мактаблар бинолари госпиталлар, ётокхоналар, харбий ўқув юртларига берилди. Мактаблар бирлаштирилди, кўп сменали ўқиш жорий этилди. Урушгача республика мактабларида ишлаётган ўқитувчиларнинг 74,6 фоизини эркақлар ташкил этарди. Улар фронтга, ишлаб чиқариш ишларига кетди. Бунинг устига дарслиқлар, ускуналар, дафтарлар етишмас эди. Киска муддатли курслар ташкил этилиб, бошлангич синфлар учун ўқитувчилар тайёрланди, бошқа ишга кетган ўқитувчиларни мактабга қайтариш тадбирлари кўрилди, уларнинг моддий-маиший аҳолини яхшилашга гамхўрлик қилинди. 1944-йилда ўқитувчилар армия сафидан мактабларга қайтарилди. Ўқувчиларнинг жисмоний тайёргарлиги яхшиланди, кундалик ўқиш фойдали меҳнат билан олиб борилди. Ўқишдан ташқари вақтларида ўқувчилар госпиталларга оталик ёрдами бердилар, фронтдагиларнинг оилаларига кўмаклашдилар, темир-терсак тўплаб топширдилар, кишлок хўжалик ишларига қатнашдилар. Мактабларда таълим-тарбия сифатини яхшилаш максатида ўқувчилар билимини баҳолашнинг беш балли тартиби, бошлангич ва етти йиллик мактабларни тамомловчилар учун етуклик аттестати – гувоҳномаси учун имтихонлар топшириш мажбурияти, мактаб ўқув дастурларини аъло ўзлаштирган ва аъло хулқли ўқувчиларни

олтин ва кумуш медаллар билан тақдирлаш жорий этилди. Бу тадбирлар дарс машгулотлари савиясини кўтаришга, ўқувчилар интизомини яхшилашга олиб келди. Кўчириб келтирилган муассасалар ўз жойларига қайтиб кета бошлагач, мактаб бинолари ҳам бўшатила борди, ўқувчилар ўз мактаблари бағрига қайтиб ўқишларини давом эттирдилар. 1940-41 ўқув йилида 5504 та умумтаълим мактабларида 1368,9 минг ўқувчи ўқиган бўлса, 1945-46 ўқув йилида 4976 та умумтаълим мактабларида 989,2 минг бола таълим олди.

Уруш йилларида республика оммавий ахборот воситалари оммани фронт учун, галаба учун сафарбар этишга, халкни гоёвий-сиёсий жихатдан тарбиялашда муҳим омил бўлиб хизмат килди. Ўша дамларда Ўзбекистонда 200 га яқин газета, шундан 124 таси ўзбек тилида, 52 та журнал, шундан 19 таси ўзбек тилида нашр этилар эди. Газеталарнинг бир галлик адади 900 минг, шундан 600 минг нусхаси ўзбек тилида чиқарди. Газеталар ва журналлар саҳифаларида фронтдаги вазият, республика меҳнат жамоаларининг фидокорона меҳнати, кийинчиликлар ёритиларди.

Ўзбекистоннинг бир гуруҳ ёзувчи ва журналистлари совет армияси сиёсий бошқармалари ихтиёрига юборилди. Булардан Тўлкин Рустамов ва Расул Мухаммадий совет армияси бош бошқармасида инспектор, Жалолхон Азизхонов, Рустам Абдурахмонов, Адхам Раҳмат, Шариф Бўлатов, Мухаммаджон Муродов, Ёълчи Билолов ва бошқалар фронт газеталарида муҳаррир ўринбосарлари бўлиб хизмат килдилар. Назир Сафаров, Мирзакалон Исмоилий, Зиннат Фатхуллин, Мели Жўра, Тўгон Эрназаров, Султон Жўра ва бошқалар ҳарбий муҳбирлар сифатида ҳамда журналистиканинг бошқа жанговар соҳаларида фаолият кўрсатдилар. Уруш йилларида ўзбек тилида 14 та фронт ва 12 та дивизия газетаси нашр этиларди. “Фронт ҳақиқати”, “Кизил аскар ҳақиқати”, “Кизил армия”, “Ватан шарафи учун”, “Душманга қарши олга” каби газеталар нашр этилган.

Уруш йилларида радио ходимларининг, маданий-маърифий муассасаларнинг хизматлари ҳам катта бўлди. Уруш йилларида 754 та кино установа, 11 та музей, 360 та кироатхона, 1044 та клуб, 433 та кутубхона, 2800 та кизил чойхона омма орасида сиёсий, маданий-маърифий, тарбиявий ишларни олиб бориш маркази сифатида хизмат килди. Уруш йилларида сахна санъати ривожланди. Тошкентда ва Андижонда янги театрлар очилди, республикада ҳаммаси бўлиб 36 та театр ишлаб турди. Шунингдек, кўчириб келтирилган 14 та театр ҳам фаолият кўрсатди. Республика театр жамоалари 1942–1944-йилларда 203 та янги асарни сахналаштирдилар. Кўпгина спектакллар уруш мавзусига бағишланган эди.

Халқ ашулачиларининг, талантли бастакорларнинг ижоди зўр шуҳрат қозонди. Тўхтасин Жалилов ва Юнус Ражабий халқ мусика санъатининг анъаналарига таяниб, ёрқин халқчил асарлар яратдилар. М.Ашрафий, Т.Содиқов, М.Бурхоновлар мусика маданиятини юксак даражага кўтардилар. Тошкент бадиий филмлар студияси вақтинча кўчиб келган йирик киноматографлар билан ҳамкорликда “Икки жангчи”, “Насриддин Бухорода”, “217-рақамли одам”, “Ватанга совга”, “Беш республиканинг филм-консерт” номли кинофилмларни яратдилар.

Ўзбекистон рассомлари зўр гайрат билан ишладилар. Л.Абдуллаевнинг “Кизил армияга кузатув” ва “Мукофот билан тақдирлаш”, Ў.Тансиқбоевнинг “Отликлар ҳужуми” ва “Паризан киз”, Ч.Аҳмаровнинг “Ўзбекистон – фронтга”, В.Е. Кайдаловнинг “Фашист газандаси ёёқ килинди” ва “Душманга қарши зарба” асарлари Ўзбекистон бадиий

хазинасидан мустахкам ўрин эгаллади. Уруш йилларида Ўзбекистон рассомлари 39 та кўргазма ташкил этдилар, беш мингдан кўпрок бадий-сиёсий плакатлар яратдилар. Ўзбекистон санъат ходимлари меҳнаткаш халкка, жангчиларга хизмат қилиб, уларнинг руhini кўтариб турдилар. Санъаткорлардан тузилган 30 дан ортик концерт бригадалари фронтдаги жанговор харбий қисмларнинг аскар ва зобитлари учун 400 дан кўпрок концерт бердилар, республика ҳудудида жойлашган харбий қисмларда 15 мингта, госпиталларда 10 мингта концерт уюштирилди. Ишчилар, пахтакорлар ҳузурида доимо хизматда бўлдилар. Бу тадбирларда фаол қатнашган атоқли санъаткорлар: Халима Носирова, Тамарахоним, Аброр Хидоят, Лутфихоним Саримсоқова, Сора Эшонтўраева, Аббос Бакиров, Коммуна Исмоилова ва бошқалар халқ хурматиغا сазовор бўлдилар. Ижодкор зиёлиларнинг асарлари, санъат усталарининг чиқишлари халқни маънавий жиҳатдан кўтарди, оммани галаба учун курашга сафарбар этишда муҳим омил бўлди. Ўзбек ижодкорлари фашизм устидан қозонилган галабага муносиб ҳисса қўшдилар.

Совет халқи хали уруш давом этаётган кийин пайтлардаёқ душмандан озод этилган шаҳар ва қишлоқларни, завод, фабрика ва бошқа хўжалиқларни қайта тиклашга киришди. Озод этилган ҳудудлардаги хўжалиқни тиклаш ишларида Шарқдаги барча республикалар, вилоятлар, шу жумладан, Ўзбекистон ҳам фаол қатнашди. Урушда за-рар кўрган вилоят, шаҳар ва туманларга ёрдамлашиш билан боғлиқ бўлган ма-салалар республика ҳукумати, вилоят, шаҳар ва туман ташкилотлари ҳамда кенг жамоатчилик орасида мунтазам равишда муҳокама қилиниб, зарур тадбирлар амалга ошириб борилди. Ёрдам давлат ёъли билан ва жамоатчилик ёъли билан амалга оширилди. 1943-йилнинг баҳорида Ўзбекистон озод этилган туманларга 2 минг трактор, автомобил ва қишлоқ хўжалиқ машиналари, 8 минг от ва хўкиз, 170 минг бош қўй ва эчки жўнатди. 1943-йилнинг октябрида ўзбекистонлик ёшлар ленинградлик болаларга 250 тонна озиқ-овқат, 10 минг жуфт пояфзал ва кийим, 2 млн. сўмдан кўпроқ пул юборди. Ўзбекистон темир ёълчилари озод этилган жойлардаги темир ёълларни тиклашга катта ёрдам бердилар. Тошкент товар стансияси темир ёълчилари 35 та кўтаргич асбоблар комплекти, 350 дона слесарлик асбоблари, 2 мингдан ортиқ эҳтиёт қисмларни тўплаб Гарбдаги стансияларнинг бирини тиклаш учун жўнатди. 1943-йил 30-мартда Тошкент темир ёълчилари асбоб-ускуналар ортилган бутун бир эшелонни Сталинград темир ёъл тармоғини тиклаш учун юборди. Ўзбекистонга қўчириб келтирилган қорхоналар, илмий ва маданий муассасалар, ўқув юртларини ўз ўрнига қайтариш, биноларни тиклаш ва жойлаштириш ишларида ҳам фаол қатнашдилар. Кўплаб ўзбекистонлик мутахассислар ва ишчилар рус, украин, белорус, молдован дўстларига қўмаклашиш учун жўнаб кетдилар. Фақат 1943-йилда ўзбекистонликлардан 60 мингга яқин киши Свердловск, Челябинск, Москва, Иванов ва бошқа вилоятларда ишладилар. Ўзбекистон алоқачилари 540 муҳандис, техник ва бошқа мутахассислардан иборат махсус баталон тузиб, уни зарур асбоб-ускуна ва материаллар билан таъминлаб Гарбга жўнатди. Баталон Россия, Украинада кўплаб алоқа воситаларини тиклашда фаол қатнашди. Гарбий вилоятларни тиклаш ишларига республикамизнинг фабрика-завод таълими мактабларини, хунар-ўқув юртларини эндигина тамомлаб чиқаётган ёшлар кўпроқ юборилди. 1943–1945-йилларда Донбасс, Киев, Ленинград ва Урал қорхоналари, қурилишлари ва темир ёълларида ишлаш учун Ўзбекистон меҳнат резервлари мактабларининг 15 минг талабаси жўнатилди. Озод этилган ҳудудлар аҳолисига қардошларча ёрдам, республиканинг ўзида молиявий ресурслар, асбоб-ускуна ва

материаллар, малакали кадрлар, истеъмомол моллари етишмай турган огир бир шароитда берилди. Уруш йилларида Ўзбекистон аҳолисининг турмуш савияси кескин пасайиб кетганига, хўжалик харбий изда ишлаётганига карамасдан кардош халкларга кўрсатган байналмилаллик ёрдами ўзек халкининг буюк инсонийлик фазилатларга содик эканлигининг гувоҳидир.

Сталин ва унинг атрофидаги югурдаклари томонидан уруш йилларида ҳам кичик халклар, этник гуруҳларга нисбатан адолатсизлик килинди. Урушнинг дастлабки йилидаёк Волгабўйи немислар автоном республикаси тугатилди. Унинг 300 мингдан ортиқрок аҳолисидан “боскинчилар ёрдам олиши мумкин”, деган гумон билан уларни ушлаб турган жойларидан махрум этиб, Сибир ва Козогистонга кўчириб юборилди. 1943-йил охирлари – 1944-йил бошларида Волганинг куйи окими ва Каспий денгизи киргокларида яшовчи калмоқлар, Шимолий Кавказда яшовчи корачойлар, чеченлар, ингушлар ва болкарлар, 1944-йил июнида крим татарлари, греклар, кейинрок месхети турклари ҳам ўз ватанларидан Сибир ва Ўрта Осиёга бадарга килиндилар. “Бу халклар фашистлар билан ҳамкорлик килишда” айбланди, ҳеч кимдан ҳеч нарса сўраб-суриштирилмади, ҳар бир одамнинг канчалик айбдорлиги, гуноҳкорлиги аниқланмади, ҳамма оммавий равишда касттик жазоланди. Кўчириш яширин ҳолатда ва шошилиш равишда амалга оширилди. Бу катта кулфатларга, кўпчилик одамлар, болаларнинг ёлда кирилиб кетишига олиб келди. Бу халклар адолатсиз жазоланаётган бир пайтда, уларнинг фарзандлари, ёру-биродарлари фашистларга карши жанг килмокда эдилар. Улар юртдошлари бошига тушган кулфатдан беҳабар эдилар. Кўчирилганлар Сибир ва Ўрта Осиёнинг аҳолиси камрок бўлган туманларига гуруҳ-гуруҳ килиб таксимланди.

Ўзбекистонга 175 мингдан ортиқрок чеченлар, 157 минг ингушлар, 150 мингдан ортиқрок крим татарлари, 4,5 минг болкарлар, ўн минглаб месхети турклари, греклар кўчириб келтирилди. Ўзбек халки уларни бегараз кутиб олди, яшаш учун уй- жой, озик-овкатлар билан ёрдам берди. Махаллий хокимият уларга хосилдор ерлардан томорка ер, уй куриш ва хўжалик юритиш учун кредит маблағлари ажратди. Кўчириб келтирилганлар анча машаккатлар билан янги жойларга аста-секин мослашиб бордилар.

Сталин бошлик Марказий хокимият амалга оширган миллий сиёсатнинг зарари, адолатсизлиги одамларнинг каттик катагон килиниши билан чегараланиб колмади. Унинг мудхиш эканлиги яна шундаки, кўплаб халкларнинг миллий давлатчилиги бузилди, республикалар ва мухтор вилоятларнинг ҳақ-ҳуқуқлари поймол килинди. Энг дахшатлиси шундаки, бутун-бутун халкларнинг миллий маданияти, кадриятлари ва анъаналари оёк ости килинди. Бундай “миллий сиёсат” Марказ томонидан бутун воситалар билан ташвикот килинаётган Совет Иттифокидаги халклар ўртасида бузилмас дўстлик тўғрисидаги гояга соя, кора дог бўлиб тушди. Бундай зўравонликнинг зарарли оқибатлари ханузгача тўла бартараф этилганича ёък. Вакти-вакти билан миллатлар ўртасида низолар, фожеалар чикишига сабаб бўлиб келмокда.

Ўзбекистонлик жангчиларнинг фашизми тор-мор етишдаги жасоратлари

Урушнинг дастлабки кунларидаёқ Гарбий чегаралардаги харбий кўшилмалар таркибида хизмат килаётган ўзбекистонликлар фашист босқинчиларига қарши жангга кирдилар. Чегарада жойлашган Брест қалъасининг 50 дан ортиқрок миллатга мансуб жангчилари орасида ўзбекистонликлардан Дониёр Абдуллаев, Бобохалил Кашанов, Ахмад Алиев, Нурум Сиддиқов, Узок Отаев ва бошқалар ҳам бор эди. Улар қалъа химоячилари билан елкама-елка туриб душманнинг катта кучларига қарши қарийб бир ой давомида охириги томчи қонлари қолгунча жанг қилдилар. Гарбий чегаралардаги дастлабки жангларда тошкентлик Зоқир Қаримов ҳам жасорат кўрсатди. У Қрим ва Кавказда ҳам душман билан олишди, мардлик ва жасорати учун И ва ИИ даражали “Шухрат” ва бошқа орденлар ҳамда “Жасорати учун” медали билан тақдирланди.

Ўзбекистонлик жангчилар Смоленск, Киев, Одесса, Севастопол ва бошқа шаҳарлар муҳофаазида қатнашдилар. Одесса химоясида Омон Умаров, сапёрлар ротасининг командири Хамза Зарипов жасорат кўрсатдилар. Омон Умаровнинг кичик харбий бўлими Одесса ёнида қурилган душман аэродромига ҳужум қилиб душманнинг 16 самолёти ва 30 автомашинасини ёқиб юборди. Афсуски, Керч учун бўлган жангларда у ҳалок бўлди. Хамза Зарипов ротаси миналаштирилган ёлда душманнинг 27 танки ва 13 бронетранспортерини портлатди.

1941-йил кузқиш ойларида Москва остоналарида ҳаёт-мамот жанглари бўлди. Унда, бир томондан қандай қилиб бўлса ҳам Москвани эгаллаш учун интилган, иккинчи томондан, қандай қилиб бўлса ҳам Москвани қўлдан бермаслик учун оёққа турган тарихда мисли қўрилмаган даражадаги катта харбий кўшинлар тўқнашди. Ана шу даҳшатли жангларда ўзбекистонлик жангчилар ҳам сабот-матонат, юксак харбий маҳорат кўрсатдилар. Жануби-Гарбий фронт таркибида бир ўзи душманнинг бир ДЗОТ, 9 аскар ва зобитини ёёқ қилиб, 3 тасини асирга олиб қелган Қўчқор Турдиев Қахрамон унвониға сазовор бўлди.

Тошкентда узок йиллар хизмат қилган генерал И.В.Панфилов Алмати шаҳрида туркистонликлардан дивизия тузди. Унинг командирлари таркибида Тошкент пиёда билим юрти ва Ўрта Осиё харбий округининг харбий-сиёсий билим юртида таълим олган 180 зобит бор эди. Генерал И.В.Панфилов дивизияси Москва остоналаридаги Волоколамск ёъналишида қаттиқ жанг қилди, оммавий қахрамонлик кўрсатди. Дивизия жанг майдонида душманнинг 114 танкини, 26 минг аскар ва зобитини, 5 самолёт ва бошқа қўплаб техникасини ёёқ қилди, ҳаракатдаги жанговар техникасининг анча қисмини қўлга қиритди. Жангларда взвод командири Иқром Халилов, Зариф Иброҳимов, Мамадали Мадаминов, Абдулла Тоғаев, жарроҳ Гулом Абдурахимов ва бошқалар жасорат кўрсатдилар. Жангда дивизия қўмондони И.В.Панфилов ҳалок бўлди, аммо унинг қуролдошлари 8-гвардиячи Панфиловчи дивизия номи билан душман тор-мор этилгунча жанг қилдилар.

Ўзбекистонда тузилган 21- ва 44-отлик аскарлар дивизияси Москва остоналарида жанг қилиб қахрамонлик намуналарини кўрсатдилар. Шулар қаторида 1-отлик аскарлар корпусининг жангчилари Х.Мусаев, Р.Абдуқосимов, А.Абдуллаев, бўлим командири Р.Алиев, взвод командири кичик лейтенант Х.Бектурсунов, 2-отлик аскарлари корпусининг жангчилари З.М.Қосимов, Р.С.Халилов, катта сержант В.Содиқов, эскадрон командири М.Иброҳимов ва бошқалар бор эди.

Ўзбекистонда тузилган 258-ўқчи дивизия аскарлари Москва остоналаридаги жангларда

9 мингдан кўпроқ душман аскар ва зобитларини ер тишлатиб, 137 та ахоли яшайдиган манзилгоҳларни озод этади, кўплаб жанговар техникани кўлга туширади. Ушбу дивизия Калугани озод этишда кўрсатган матонати учун гвардиячи дивизия унвонига сазовор бўлади. Дивизиянинг ордени ва медаллар билан мукофотланган командирлари ва сиёсий ходимлари орасида Б.Ўразов, Г.Толипов, М.Бекмуродов, В.Кашапов ва бошқалар бор эди.

Москва химоячилари орасида ўзбек кизи Зебо Ганиева ҳам бор эди. У Москвадаги театр санъати институтида ўқир эди. Уруш бошлангач, Зебо Ганиева ўз юрти Андижонга кайтиб келишни эмас, фронтда жанг килишни афзал кўрди. Тез орада мохир мерган ва разведкачи бўлиб етишди. Унинг харбий қисми Москва-Волга канали бўйлаб жойлашган эди. Мерган Зебо Ганиева 1942-йил 21-май кунига 23 та фашистни ер тишлатди, 16 марта разведкага бориб, душман тўғрисида қимматли маълумотлар олиб келди. Зебо Ганиева жасорати учун ҳукумат ордени билан мукофотланди. 1943-йил августда Демянскда бўлган жангда Зебо Ганиева оғир ярадор бўлди, 33 марта жаррохлик оператсиясига бардош бериб ўлимни енгиб ўтди. Москва остоналарида ўзбекистонлик мерганлар Ишоков, 354 фашистни, Абубеков 229, Юсупов 132, Мадаминов 123 фашист аскар ва зобитларини ер тишлатдилар.

Ўзбек халқи Москва химоячиларига кўмаклашиш учун кўлидан келган барча тадбирларни кўрди. 1753 нафар ўзбекистонлик жангчилар “Москва мудофааси учун” медали билан мукофотландилар. Москва ёнидаги жангда душман тор-мор этилди. Бу унинг Иккинчи жаҳон уруши бошлангандан бери ўтган икки ярим йил орасидаги биринчи йирик магълбияти эди. Фашистларнинг “яшин тезлигидаги уруш” режаси бутунлай барбод бўлди. Бунга ўзбек халқининг кўшган ҳиссаси бекиёсдир.

Ўзбекистонлик жангчилар 1942-йилда Крим, Донбасс, Дон, Кубан, Шимолий Кавказда бўлган оғир жангларда ҳам катнашиб ўз вазифаларини бажардилар. Ўзбекистонда узок йиллар хизмат қилган генерал И.Е.Петров Севастопол учун бўлган 8 ойлик мудофаа жангларининг бошлиқларидан бири эди. У катта харбий маҳорат билан алоҳида денгиз бўйи армиясига кўмондонлик қилди, Севастополни курукликдан химоя қилишни ташкил этди. Унинг адъютанти тошкентлик катта лейтенант З.Каххоров эди. Генерал И.Петров Шимолий Кавказ fronti, кейинроқ 4-Украина frontiга кўмондонлик қилди, Берлин оператсиясида катнашди.

Ўзбекистонликлар 62- ва 63-армиялар сафида туриб тарихий Сталинград жангида қахрамонона жанг қилдилар. Жанглар авжига чиққан пайтда Сталинградга Самаркандда ва Фарғонада тузилган 90- ва 94-ўқчи бригадалар етиб келиб жангга кирдилар. Бу бригадалар асосан ўзбек йигитларидан тузилган бўлиб, командирлар орасида С.Нуриддинов, В.Умаров, А.Муродхўжаев, Ф.Норхўжаев ва бошқалар бор эди. 21-отлик аскарлар дивизиясининг баланд жанговар руҳда жанг қилишида дивизия комиссари, кейинроқ генерал-майор унвонига эришган Муллажон Узоқовнинг хизмати катта бўлди. 128-гвардиячи Туркистон тоғ-ўқчи дивизияси аскарлари душманга қарши шиддатли зарбалари билан шухрат қозондилар. Кичик лейтенант М.Кабиров взводи Переловск хутори ёнидаги тепаликни эгаллаш учун бўлган каттик жангда тирик қолган 11 жангчи душманнинг 300 жангчисига қарши 12 кун давомида тепаликни қўлдан бермай жанг қилишди ва душманни ўша тепалик ёнида тўхтатиб қолишди. Уларнинг 9 таси ўзбек, 1 таси козок ва 1 таси татар эди. Оғир жангда Б.Алимбеков, Д.Ахмедов, Б.Гаффоров, С.Мардонов, Х.Мусаев, С.Пайзиев, Н.Хаитов, С.Тленовларнинг қони ана шу тепаликда

абადий колди. Факат Абдурахмон Эрдонов ва М.Кабиrowлар тирик қолишди. Бу тепалик хозиргача “Шаркнинг 11 қахрамони тепалиги” деб аталиб келинмоқда. Машхур Павлов уйини мудофаа қилишда қатнашган ўзбек йигити Камолжон Тургунов, Сталинград жангида ўзининг мотоўқчилар ротаси билан душманнинг 400 аскар ва зобитини қириб ташлаган, 230 тасини асирга туширган ва қўпгина қурол-аслаҳани қўлга туширган наманганлик йигит Мамасоли Жабборов, 400 дан ортиқ аскарни ўз пулемётида ер тишлатган бухоролик мерган Хаитов, Тошкент педагогика институтининг талабаси Елена Стемповскаялар жасорати Сталинград жанги солномасидан муносиб ўрин эгаллаганлар. Ўзбекистонлик жангчилардан 2738 киши “Сталинград мудофааси учун” медали билан мукофотланди.

1943-йил ёзида Курск ёйида бўлган қаттиқ жангларда Ўзбекистонда тузилган 62- ва 69-ўқчи дивизиялар, 162- Ўрта Осиё-Новгород-Шимол аскар ва зобитлари алоҳида жасорат кўрсатдилар. Ўзбекистонликлар, шунингдек, 5- ва 15-ўқчи дивизиялар ҳамда 5-гвардиячи ва 62-гвардиячи ўқчи дивизиялар таркибида ҳам жанг қилдилар.

Золотарёвка қишлоғи учун бўлган қаттиқ жангда фарғоналик Ахмаджон Шуқуров душманнинг 110 та аскар ва зобитини ер тишлатди ҳамда 15 тасини асир олди. Бу жасорати учун унга Қахрамон унвони берилди ва Золотарёвка қишлоғи Шуқуровка деб аталадиган бўлди. Курск жангида Зилмат Хасанов бир ўзи 80 фашистга қарши жанг қилиб, 60 дан ортигини қириб ташлади, патронлари тугагач, қалтис пайтда ўзини ҳам, душманларни ҳам портлатиб юборди. Курскда порлок галабага эришилгач, қизил армиянинг 2 минг км. узунликдаги фронтларда қудратли стратегик ҳужуми бошланиб кетди. Днепр даройсини қечиб ўтишда Тошкентда тузилган 441-ўқчи дивизия жасорат кўрсатди. Фашистлар ўқ ёъғдириб, уларни ёъқ қилиб ташлашга интилдилар. Тирик қолган 10 тажа жангчи рота командири Жўраҳон Усмонов бошчилигида мадад қилгунича икки кеча-кундуз давомида маррани эгаллаб турди. Бўлинманинг барча жангчилари юксак мукофотларга сазовор бўли, Жўраҳон Усмонов Қахрамон унвони билан тақдирланди. Днепрни биринчи бопълб қечиб ўтганлар орасида бухоролик старшина Вали Набиев, андижонлик Камбарали Дўстматов, қорақалпоқ Худойберган Шониёзов, шофирқонлик Халлок Аминов, ромитанлик Шариф Эргашев, Бухородан қикқан Т.А.Тихонов ва бошқалар бор эди. Днепрни қечиб ўтишда, унинг ўнг қирғогидаги истехкомларни эгаллашда кўрсатган жасорати учун жами 26 ўзбек йигитларига Қахрамон унвони берилди.

Курскдаги гаълаба ва душманнинг Днепрдан улоқтириб ташланиши натижасида жаҳон урушининг боришида туб бурилиш ясалди, ҳарбий стратегик ташаббус душмандан батамом тортиб олинди. Сталинграддаги галаба Гитлер Германиясининг енгилиши муқаррарлигини кўрсатган бўлса, Курск ва Днепрдаги галаба немис-фашист қўшинларини ҳалокатга маҳкум этди.

Ўзбекистонлик жангчилар Ленинград қамалини ёъқ қилиш, Украина, Беларуссия, Молдова ва Болтиқбўйи республиқларини душмандан озод қилсик учун бўлган жангларда қахрамонлик намуналарини кўрсатдилар. 1944-йил қуз ойларига қелганда душман мамлақатдан бутунлай ҳайдаб қикарилди, СССР қегаралари тикланди.

Душманни тор-мор этишда партизанлар ҳаракатининг рўли ва ўрни қатта бўлди. Урушнинг душман устунлик қилган дастлабки даврида бутун-бутун ҳарбий қисмлар душман қуршовида қолиб кетди, қўплаб аскар ва зобитлар ноиложликдан асирга тушиб қолдилар. Асирларнинг сони 5 млн. кишидан ортиқроқ бўлиб, улар орасида минглаб

Ўзбекистонликлар ҳам бор эди. Асирга олинганлар орасида комиссарлар, коммунистлар биринчилар каторида суриштириб ўтирилмасдан отиб ташланар эди. Колганлари харбий лагерга ташланарди, уларга каттик азоб берилар, совукда оч-ялангоч сакланар эди.

Дастлабки пайтларда фашистлар харбий асирларни ортикча юк, кераксиз хўранда деб ўлдириб юборишар эди. Кейинчалик уруш душман ўйлаганчалик бўлиб чикмагач, харбий асирлардан текин ишчи кучи сифатида фойдалана бошлади.

Душман босиб олган шаҳар ва туманлар ахолиси Германияга хайдаб кетилди. Баъзи жойларда меҳнатга лаёқатли бўлган фукароларни ўз ихтиёри билан Германияга ишга олиб кетишга ҳам уриндилар. Германияга олиб кетилган совет фукаролари сони 4 млн. дан ортикрок эди. Харбий асирлар, хайдаб кетилган фукаролар Освенсим, Маутхаузен, Бухинвалд ва бошка ўнлаб ўлим лагерларида сакланади, хўрланади ва кўплари халок килинади.

Душман ишгол қилган туманлар ахолисининг душман камалидан чикиб олган қисми ёъки харбий асирликдан қочган жангчилар тоғларга, ўрмонларга яшириниб, партизанча курашга ўтдилар. Партизанлар харакати Марказий штаби тайёрлаб юборган харбий мутахассислар, разведкачилар партизанлар орасига бўриб, йирик отрядларга бирлашиб, уюшган холда душманга қарши курашдилар. Душман қуршовидан чикиб олган ўзбекистонлик жангчилар ҳам Россиянинг гарби, Украина, Белоруссия, Молдова республикларида партизан қўшинларида иштирок этдилар. “Чекист” партизан отрядининг разведкачиси, қўркмас партизан Мамадали Топибол-диевнинг номи Белоруссияда машхур бўлди. У душманнинг 67 аскар ва зобитини ёък қилиб, 180 тасини асирга олди. Довруги бутун партизанлар ўлкасига ёйилган М.Топиболдиев қўрсатган жасорати учун Кахрамон унвонига сазовор бўлди. Белоруссиянинг Писарево кишлоги ўзбек халқининг жасур ўғлони номига Топиболдиевка деб атала бошлади. Гомел атрофидаги “Темир ёъл уруши”да иштирок этган Жонибек Отабоев, Брянск атрофида душманга тўсатдан зарба берган И.Мусаев, А.Хақимов, И.Косимов ва бошкаларнинг номлари уруш солномасидан ўчмас ўрин олди. Украинада душманга қирон келтирган С.А.Ковпак, А.Н. Собуров, А.Ф.Федоров, М.И.Наумовларнинг партизан қўшинлари сафларида юзлаб ўзбекистонлик қасоскорлар ҳам қатнашдилар. Улар душман қисмларига тўсатдан хужум қилар, қўприқлар ва темир ёълларни портлатиб душманни қароқўлга солардилар.

Душман ўта маккор эди. Харбий асирлар ўртасида миллатларни бир-бирига қарши қиж-қижлаш, қелиб қикиши немислардан бўлган совет фукароларини қулайликлар қаратиш эвазига ўзига хизматқорликка олиш, совет хокимиятига қисбатан қорозилик қайфиятида бўлган айрим мусулмон этник гуруҳларидан фойдаланиш қабиле сиёсий ёъллардан фойдаланишга уриниб қўрди. Қози бўлмаганларни очлик ва ўлим билан қўрқитар эди. Бу қилдаги усуллар харбий асирларга қўпроқ ишлатиларди. Фашистлар харбий асирлардан “Рус озодлик армияси”, “Туркистон легиони”, “Волга – Урал легиони” қабиле харбий қўшилмалар тузишди, улардан партизанларга қарши курашда фойдаланишди ҳам. Чет эл манбаларида ўз ватанининг душманлари билан “қамқорлик” ёъллига қирганлар сони ўз эмас, қўп эмас, қарийб 1 млн. қишига етганлиги қўрсатилади. Бунга Сталиннинг асирликка тушиб қолганларни ватан қоинлари деб қисоблагани ҳам ўз таъсирини қўрсатган бўлиши эҳтимолдан қоли эмасдир. Қақикатда ҳам, қўпгина харбий аскарлар бундай легионларга мажбуран қиритилган эди. Улар қақирин гуруҳлар тузиб партизанлар билан алоқа боқлаш ёъллини қидирганлар. Қасалан, 1944-йил январида қитлерчилар “Туркистон лергиони” отрядини Черногорияда югославиялик партизанларга

карши жангга солади. Отрядларнинг бирида 28 ўзбек йигитлари бор эди. Зобит С.Файзиев махаллий аҳоли билан алоқа боғлайди ва унинг кўрсатмаси билан легиончилар фашист командирларини отиб тшлаб, курол-аслаҳалари билан тоққа, партизанлар томонига юради. 1944-йил 25-май куни 28 ўзбекистонлик легиончилар Югославияда ҳаракат қилаётган болгар аскарлари баталонига кўшилиб кетади. Бирок омон қолган ҳарбий асирларнинг тақрири ҳам оғир кечади. Улар ўз ватанига қайтиб келгач, гумон остида бўлдилар, ишга жойлашишда, уй-жойли бўлишда қийналдилар. Айримлари яна лагерларга, энди советлар ҳукуматининг лагерларига тушиб қоладилар. Бундай ҳоллар Сталин ва унинг атрофидагилар яратган ишончсизлик ва гумонсираш вазиятининг оқибати эди.

Ўзбекистонлик жангчилар Европа халқларини озод этишда ҳам фаол қатнашдилар. Биринчи ўзбек генерали, 57-гвардиячи дивизиянинг қўмондони Собир Раҳимов Полшада шонли хотира қолдирди. Унинг дивизияси Кавказдан Шарқий Пруссиягача бўлган масофани қаттиқ жанглар билан босиб ўтди. Кўрсатган ҳарбий маҳорати учун кўп марта лаб ҳукумат ордени ва медаллар билан тақдирланди. 1943-йил мартда унга генерал-майор унвони берилди. 1943-йил майдан 1944-йил апрелигача муддатда Собир Раҳимов Москвадаги Олий ҳарбий академияда таълим олди. У академияни тамомлаб, аввал Беларуссияни озод этишда, сонгра Полшанинг Грудзяндз, Гнев, Староград, Дзяддово шаҳарларини озод этиш учун бўлган жангларда саркардаларга ҳос ҳарбий санъатни намойиш этди. 1945-йил 26-мартда Гданск шаҳрини озод этиш учун бўлган жангда генерал Собир Раҳимов ҳалок бўлди. Собир Раҳимовга олимидан сўнг Кахрамон унвони берилди. Полша халқи ўзбек халқи қаби генерал Собир Раҳимов номини эъзозлаб келмоқда. Гданск шаҳридаги кўчалар, мактабларга Собир Раҳимов номи берилган. Ўзбекистонликлар Европа мамлакатларида авж олган қаршилик кўрсатиш ҳаракатида ҳам фаол қатнашдилар. Улар душманнинг маҳсус лагерларидан қочиб Чехословакия, Полша, Югославия, Гретсия, Франциядаги Қаршилик ҳаракатига кўшилиб жанг қилдилар. Самарқандлик Г.Г.Булатов отряди Полшда ўнлаб кўприқларни, темир ёълларни портлатди, душманнинг ҳарбий қисмлари ва жанговар техникаси ортилган эшелонларни ағдарди. 1944-йил ўрталарида Словакияда фашистларга қарши кўтарилган миллий кўзғолонда ўзбекистонликлардан партизан отряди командири В. Ф.Мелников, Р.Алламов, А.Нарзуллаев, Р.Хамроевлар иштирок этди. Югославияда кўрсатган жасорати учун фарғоналик Уксанбой Холматов 3 март Югославиянинг муқофотларига сазовор бўлди. Францияда 37 миллат ва элатларга мансуб 2200 совет ҳарбий асирларидан тузилган партизанлар полки А.А.Козарян қўмондонлигида франсуз партизанлари билан биргалиқда жанг қилиб, Алес, Вилфор, Сен-Шели шаҳарларини, Гар ва Лозер департаментининг қишлоқларини фашистлардан озод қилдилар. Бу жангларда самарқандлик А.Раҳматов, булунгурлик С.Шомуродов, тошкентликлар Р.Раҳимов, Н.Амиров ва бошқалар фаол қатнашдилар. Франциянинг жанубини озод этишда кўрсатган жасорати учун кўқонлик Хошим Исмоилов, тошкентлик Тожибой Зияев Франциянинг Жанна д'Арк крести ордени билан муқофотланди. Италиянинг Карраро шаҳри қонларида ишлатиш учун олиб қорилган ҳарбий асирлар орасида андижонлик Т.Кўчқоров ва А.Мамажоновлар италиялик партизанлар билан алоқа боғлаб тоққа қочади. Улар Гарибалдици партизанлар отрядига кўшилиб, душман курол-аслаҳа оқборхоналарини портлатишда, ёълларда душман қолонналарини ёък қилишда, кўприқлар ва эшелонларни портлатишда фаол қатнашдилар. Ўзбекистонликларнинг

Каршилиқ кўрсатиш ҳаракатидаги иштироки Европа халқларини фашистлар асоратидан халос қилиш ҳаракатига кўшган муҳим ҳиссаси бўлди.

Уруш ўзининг сонгги палласига кирди. Берлин учун каттик жанглар бўлди. Уруш Кахрамонлари Б.Бобоев, Т.Бобоев, С.Умаров, “Шухрат” орденининг тўлиқ кавалерлари А.Тўкмоков ва Б.Ниёзовлар Берлинни забт этишда кахрамонларча жанг қилдилар. Берлинни олганлиги учун медал билан ўзбекистонлик жангчилардан 1706 киши тақдирланди. Фашистлар Германияси тор-мор этилди. Германия устидан галаба қозонилганлиги учун медал билан 109208 ўзбекистонлик жангчи тақдирланди. Ўзбекистонлик жангчилар Японияга қарши урушда ҳам қатнашдилар. Улар 22-, 79-, 275-, 388-, 221-дивизия ва бошқа ҳарбий қисмларнинг таркибида жанг қилдилар. Сейсин порт шаҳрини эгаллашда 335-ўқчи дивизия баталони таркибида лейтенант Фозил Қаримов, разведкачи Вали Сулаймоновлар алоҳида жасорат кўрсатдилар. Душман соҳилига туширилган десантчилар орасида пулемётчи Нишон Бозоров чакконлик билан жанг қилиб, японларнинг 10 та аскар ва 2 та зобитини ер тсихлатади. У жанговар медал билан тақдирланади. Шунингдек, лейтенант А.А.Қаримов, ўқчи взвод командири кичик лейтенант У.Дониёров, пулемётчилар қисми командири С.Кўчқоров ва бошқалар ҳам душманга қаттиқ зарба берадилар. Шимоли-Шарқий Хитой ва Кореяни эгаллаб турган 1 миллионлик Қвантун армияси тор-мор қилинади. Жанубий Сахалин, Курилл ороллари япон кўшинларидан озод қилинади. Япония тор-мор этилади.

6 йил давом этган, бутун инсоният бошига оғир қулфатлар солган Иккинчи жаҳон уруши тамом бўлди. Уруш инсониятга қимматга тушди, 50 миллиондан ортиқроқ киши ҳалок бўлди, 90 миллиондан ортиқ киши ярадор ва майиб бўлиб қолди, моддий талофатлар қиммати 4 триллион доллардан ошиб кетди. Уруш Европа, Африка, Осиё ва Океанияда турли фронтларда бўлди. Фашизмни тор-мор этишда кўп мамлакатлар қатнашди. Бирок урушнинг асосий оғилиқ маркази СССР халқлари зиммасига тушди. 27 миллионга яқин киши уруш алаңасида ҳалок бўлди, 18 миллиондан ортиқроқ жангчилар ярадор ва ногирон бўлиб қолдилар.

Ўзбекистондан жанггоҳга сафарбар этилганлардан 263005 киши ҳалок бўлди, 132670 киши бедарак ёъқолди, 60452 киши ногирон бўлиб қайтди. Бу маъшум уруш тўғрисида энг қаттиқ тўрт юз минг оила бевосита айрилиқ азобига дучор бўлган. Юз минглаб ватандошларимиз меҳнат frontiда захмат чеқдилар, ўзи емасдан, ўзи қиймасдан топган насибасини фронтга жўнатиб азоб-укубатлар тортди. Ўзбекистонликларнинг урушда кўрсатган қардшлиги ва жасорати юқори баҳоланди. 120 минг ўзбекистонлик жангчилар, жумладан, 70 минг ўзбек йигит ва қизлари орден ва медаллар билан мукофотланди. 300 га яқин аскар ва командирлар Кахрамон унвонига сазовор бўлишди, уларнинг 75 нафари ўзбеклардир. 32 нафар ўзбекистонлик жангчи учала даражадаги Шухрат ордени билан мукофотланди.

Уруш даври Ўзбекистон тарихининг узвий бир қисми, биз уни унутолмаймиз.

Ўзбекистонда уруш фахрийларига, уларнинг оилаларига ёрдам берилмоқда, уларга имтиёзлар яратилган. Республика фахрийлар уюшмасининг ташаббуси билан фашизм устидан қозонилган галабанинг 50 йиллиги муносабати билан жангларда ҳалок бўлган 400 мингга яқин ватандошларимиз ҳақида архив материаллари тўпланиб, бу маълумотлар асосида “Хотира” туркумида 33 китоб нашр этилди. Фашизм устидан қозонилган 9-май куни Ўзбекистонда “Хотира ва Кадрлаш” куни сифатида нишонланмоқда. Урушда қурбон бўлганларни хотирлаш, биз билан ҳозирги кунларда ёнма-ён яшаётган уруш фахрийларини кадрлаш, эъзозлаш, хурмат-иззатини жўйиға

кўйишдек улугвор инсоний ишлар ёшларни Ватанга мухаббат рухида тарбиялашда, мустақил Ўзбекистоннинг миллий хавфсизлигини мустахкамлашда катта ахамиятга эгадир.

(Mas'ul muharrir: Nasrullaev Maxmud Ubodullaevich – (SamDU) dotsent, t.f.n.)